

Problematiziranje slobode u djelima Johna Stuarta Milla

Petković, Marin

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:711185>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-13**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Marin Petković

Problematiziranje slobode u djelima Johna Stuarta Milla

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zdravko Perić

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Marin Petković

Problematiziranje slobode u djelima Johna Stuarta Milla

Znanstveno područje humanističke znanosti, znanstveno polje filozofija,
znanstvena grana filozofija politike

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zdravko Perić

Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum *7. rujna 2019.*

Marin Petković 0122222934
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Iako pod utjecajem Alexisa de Tocquevilla, Millova promišljanja o utjecaju demokracije na pojedinca originalna su i značajna u suvremenom dobu, a utemeljena su na utilitarističkom pristupu, premda izričito odstupaju od misli Millova učitelja Jeremyja Benthama. Pri određivanju djelovanja slobodnog od državnog uplitanja, Mill iznosi načelo samozaštite koje je utemeljeno na razlikovanju djelovanja koje se tiče samo subjekta te onog koje se tiče drugih. Oslanjanje na takvo razlikovanje korisno je u određivanju opravdane državne intervencije u slobodu pojedinca, no ono nije uvijek primjenjivo zbog nemogućnosti jasnog definiranja granica prethodno spomenutog razlikovanja. Posebnu važnost ima sloboda mišljenja jer ona proizvodi individualizam i ideje koje vode društvenom napretku, čemu je suprotstavljen dogmatizam koji pod pretpostavkom nepogrešivosti onemogućuje preispitivanje stavova i mišljenja, a ono je nužno za napredak. Budući da su uvelike utemeljeni na načelu samozaštite, zakoni o slobodi govora u suvremeno doba pokazatelj su važnosti tog načela, ali i problema koji nastaju pri njegovoj primjeni u nekim kontroverznim situacijama.

Ključne riječi: sloboda, utilitarizam, sloboda mišljenja, načelo samozaštite

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Izvorište Millova određenja slobode	2
2.1. Utilitaristički pristup političkoj misli	3
3. Određenje slobode.....	5
3.1. Problemi definiranja granica slobode	6
3.2. Sloboda mišljenja	9
4. Načelo samozaštite i sloboda govora	12
5. Zaključak.....	15
6. Popis literature.....	16

1. Uvod

U djelu *O slobodi* Mill iznosi temeljne teze liberalizma, ideologije koja se zalaže za smanjenje državne intervencije u slobodu pojedinca. Mill se oštro protivi nametanju društvenih vrijednosti pojedincu, što je djelomično uzrokovano strogo definiranim vrijednostima viktorijanskoga doba u kojemu je živio. Budući da je jedan od glavnih predstavnika utilitarizma, on pokušava ovaj ponajprije etički pravac primijeniti u političkoj sferi života, želeći naglasiti slobodu kao nužni uvjet napretka društva. Zalaganje za osobnu slobodu i vrednovanje pojedinca nasuprot države, nacije ili industrijske organizacije postao je ozbiljan politički problem jer se pojedinca gledalo kao žrtvu novih pobjedničkih snaga nacionalizma i industrijalizma.¹ Ovaj rad ukazuje na postignuća Millova promišljanja o slobodi, ali i na probleme njegova učenja na koja su upozorili njegovi kritičari. U drugom poglavlju iznose se temelji Millove političke misli i dovode se u vezu s Alexisom de Tocquevillom čija je skeptičnost prema demokraciji značajno utjecala na Milla, a ukazuje se i na utilitaristički pristup njegove političke misli u kojemu je načelno prihvatio osnovne postavke utilitarizma koje je iznio njegov začetnik Jeremy Bentham, no od cjelokupnog njegova učenja Mill se ipak ograđuje. Treće poglavlje upućuje na određenje slobode pri kojemu se iznose granice dopuštene državne intervencije u slobodu pojedinca i problemi koji dolaze uz takvo promišljanje, a govori se i o slobodi mišljenja kojoj je Mill dao posebnu važnost za napredak društva. Četvrto poglavlje istražuje važnost načela samozaštite u ograničavanju slobode govora te pomoću primjera ukazuje na poteškoće u primjeni načela samozaštite u kontroverznim situacijama.

¹ Isaiah Berlin, *Četiri eseja o slobodi*, preveo Neven Petrović (Split: Feral Tribune, 2000), str. 288.

2. Izvorište Millova određenja slobode

Millovo proučavanje pojma slobode vođeno je idejom napretka s obzirom da slobodu i napredak smatra neodvojivim elementima unutar društva. Društvenom napretku on daje izniman značaj, smatrajući da je »cilj ljudskog djelovanja kretanje naprijed, a ne tek održavanje postojećeg poretka ili izbjegavanje povratka nazad.«² Ovaj cilj kojemu čovječanstvo teži ostvariv je jedino u uvjetima slobode, izuzmemo li lekciju poslušnosti za koju Mill smatra da je »prva lekcija koju se mora naučiti prije svakog društvenog napretka.«³ Iznimno važnu ulogu slobode Mill podliježe temeljitoj analizi jer smatra da demokracija, uz brojne prednosti, dovodi u opasnost slobodu pojedinca, a samim time i mogućnost napretka. Baccarini, interpretirajući Millovu misao, ističe potencijalnu opasnost demokracije za interese manjine:

»Većina je upravo bila na putu da zadobije vlast, pa zbog toga ne samo da je sve češće bila u situaciji da brine o sebi, već si je i namjeravala dati zadatak da nameće svoju želju i volju čak i onda kada to šteti interesima manjine.«⁴

Na Millovu skeptičnost prema demokraciji utjecao je Alexis de Tocqueville koji je vjerovao da je »kretanje prema sve više i više demokracije, prema sve većoj jednakosti gotovo neminovno.«⁵ Mill, kao i Tocqueville, smatra da »samo po sebi to kretanje nije napredak, već problem«⁶ koji se tek mora riješiti kako bi se uopće ostvarila mogućnost napretka. Problem koji zahvaća demokratsko društvo tiče se nametanja volje većine preostalom manjinskom dijelu naroda, a tu pojavu Mill, po uzoru na Tocquevillea, naziva »tiranijom većine.«⁷ Vladavina naroda podrazumijeva vladavinu najbrojnije i najaktivnije skupine što znači da »narod, prema tome, može da želi da ugnjetava jedan dio sebe, i predostrožnosti su isto tako potrebne protiv ove kao i protiv bilo koje druge zloupotrebe vlasti.«⁸ Mill i Tocqueville slažu se u identificiranju problema budući da obojica smatraju kako despotske sklonosti demokratskog doba mogu uništiti društvo

² Slaven Ravlič, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001), str. 68.

³ Joseph Cropsey, Leo Strauss, *Povijest političke filozofije*, s engleskoga prevela Mirjana Paić-Jurinić (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006), str. 555.

⁴ Elvio Baccarini, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politika J. S. Milla*, s talijanskog prevela Manuela Kotlar (Rijeka: Hrvatski kulturni dom, 1993), str. 34.

⁵ Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 556.

⁶ Isto.

⁷ John Stuart Mill, *O slobodi*, prevele Jelena Kovačević i Dubravka Mićunović (Beograd: Filip Višnjić, 1988), str. 38

⁸ Mill, *O slobodi*, str. 38.

stvaranjem poslušne mase u kojoj pojedinci dijele iste vrijednosti,⁹ no načini na koje se taj problem manifestira potpuno su različiti. Dok Tocqueville smatra da je nuspojava demokratskog društva individualizam kojeg opisuje kao »stanje u kojemu svatko živi za sebe i svoje sitne i niske sklonosti u krugu vlastite obitelji i bliskih prijatelja, a ravnodušan je prema zajednici i javnim poslovima«¹⁰, Mill zagovara suprotnu tezu, zalažući se za individualizam kao neposredni uvjet napretka. On vjeruje da je individualizam potreban kako bi se spriječila nemoć pojedinaca koja nastaje »jer je masa toliko narasla da su pojedinci suočeni s njom postali sićušni«, nasuprot Tocquevilleovoj tezi prema kojoj pojedinac postaje nemoćan jer je »demokracija ukinula porodične i staleške razlike i uspostavila jednake, ali usamljene pojedince.«¹¹ Mill je, po uzoru na Tocquevillea, prepoznao konformizam kao glavnu opasnost demokracije za ljudski napredak, no svoj doprinos rješavanju tog problema dao je zalažući se za individualizam koji je Tocqueville smatrao prijetnjom. Kako ne bismo ostavili dojam da je Mill protivnik demokracije, potrebno je naglasiti kako je on mislio »da je predstavnička demokracija idealno najbolji poredak, to jest, onaj oblik vladavine prema kojemu čovječanstvo napreduje,« no »pojavljivanje predstavničke demokracije nije doživljavao kao utopiju.«¹²

2.1. Utilitaristički pristup političkoj misli

Mill političku misao temelji na utilitarizmu prema kojemu je cilj svakog svjesnog i svrhovitog djelovanja ono što je korisno odnosno opća dobrobit te sreća društva u cjelini.¹³ Tragajući za »konceptijom koja bi bila u stanju podržati prijelaz s aristokratskog na demokratsko društvo«, Mill se oslonio na utilitarizam koji ranije nije bio ostvariv s obzirom da »aristokratska zajednica, koja je težila favoriziranju interesa samo jednog dijela društva, nije uspijevala zadovoljiti utilitarističke kriterije.«¹⁴ Ipak, utilitaristički pristup načelno je prihvatio, no smatrao ga je manjkavim u izdanju u kojem ga je predstavio njegov začetnik te Millov učitelj, Jeremy Bentham. Njegovu koncepciju odlučuje preraditi s obzirom da je, prema njoj, pojedinačno i opće dobro »definirano hedonistički kao maksimum ugone koji se može postići s minimumom boli«,

⁹ O. H. Pappe, »Mill and Tocqueville«, *Journal of the History of Ideas* 25/2 (1964), str. 228.

¹⁰ Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 58.

¹¹ Isto, str. 59.

¹² Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 562.

¹³ Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989), s. v. »utilitarizam« str. 344.

¹⁴ Baccarini, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politika J. S. Milla*, str. 4.

no takvo određenje »podcjenjuje ljudski život« ne razlikujući ga od životinje.¹⁵ Strauss prepoznaje da Mill, smatrajući Benthamova kvantitativna razlikovanja nedostatnima, uvodi kvalitativna razlikovanja među ugodama:

»Mill (...) odgovara uvođenjem kvalitativne razlike među ugodama kako bi dopunio puko kvantitativna Benthamova razlikovanja, a tu kvalitativnu razliku nalazi u antičkom epikurejstvu. Neke ugone, određenije duševne i duhovne, vrednije su od tjelesnih ugoda bez obzira na čimbenike kvalitete i okolnosti. Sreća bi tako zahtijevala ne samo život ugode bez boli, već postignuće tih vrednijih ugoda čak i po cijenu boli i žrtvovanja manje vrijednih ugoda.«¹⁶

Ovo razlikovanje izrazito je značajno za ljudski napredak jer »društvo u kojem ljudi teže višim ugodama civilizacijski je naprednije od onog u kojem im ne teže«, iz čega slijedi da je »promicanje težnje za višim ugodama istodobno promicanje napredovanja društva.«¹⁷ Kako bi njegovanje viših ugoda uopće bilo moguće, potrebna je društvena sloboda što znači da jedino slobodno društvo može biti razvijeno.¹⁸ Mill daje primat misaonim sposobnostima nad tjelesnim ugodama jer »stanje spoznaje u bilo kojem vremenu predstavlja granicu industrijskih usavršavanja koja su moguća u tom vremenu.«¹⁹ Većina ljudi nije vođena težnjom za znanjem radi znanja samoga, već »najsnažniji motiv za poboljšanje dolazi iz želje za uvećanjem materijalne udobnosti, no tehnološka dostignuća koja mogu ispuniti tu želju ovise o stanju znanja u nekom vremenu.«²⁰ Osim omogućavanja materijalne udobnosti, znanje je zaslužno za »podređivanje moćnih sklonosti ljudske prirode (...) jednom skupu zajedničkih vrijednosti« što znači da »stanje misaonih sposobnosti... stvarno određuje moralno i političko stanje zajednice.«²¹ Ipak, materijalni aspekt napretka ne vodi posvemašnjem poboljšanju, a to pokazuje Millova analiza društva njegova vremena s obzirom da »u eseju *Civilizacija* on tvrdi da njegovo doba karakterizira veliki napredak u materijalnom bogatstvu, ali i nazadovanje u kvaliteti individualnog života.«²²

¹⁵ Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 557.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 56.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto, str. 57.

3. Određenje slobode

Nakon utvrđivanja polazišne točke Millova djela *O slobodi*, potrebno je izložiti namjeru pisanja toga djela te glavne teze koje izlaže/iznosi. Osnovni cilj Mill jasno navodi:

»Cilj ovog ogleda jest da utvrdi jedan vrlo jednostavan princip koji bi trebao apsolutno vladati svim postupcima društva prema pojedincu koji se tiču prinude ili kontrole (...) Taj princip jest da je jedini cilj zbog kojega se čovječanstvo, pojedinačno ili kolektivno, ima pravo miješati u slobodu djelovanja bilo kojeg svoga člana – samozaštita, te da jedina svrha zbog koje se vlast može s pravom koristiti protiv volje bilo kojeg člana zajednice jest da spriječi štetu drugima.«²³

Milova namjera jest postaviti granicu dopuštene državne intervencije na djelovanje pojedinca koja će osigurati potrebne uvjete za napredak društva odnosno slobodu. Sloboda koju Mill proučava, a koju i suvremeno društvo na isti način razumije, potpuno se razlikuje od nekadašnje koncepcije slobode jer se ona »nekada zasnivala na aktivnom sudjelovanju u vladavini, dok se danas nužno zasniva na neovisnosti pojedinca.«²⁴ Sloboda u tom smislu, s obzirom da se definira kao »djelovanje bez prisile i ograničenja od strane drugih ljudi i same države«, jest negativnog karaktera jer je ona »sloboda od nečega, a ne sloboda za nešto.«²⁵ Kako bi uspostavio granicu slobode, Mill razlikuje djelovanje koje se tiče nas samih te djelovanje koje se tiče drugih. Uvođenjem ove distinkcije Mill razgraničava djelovanje koje je uvijek dopušteno, s obzirom da se tiče samo subjekta, od onog djelovanja koje mora biti »podvrgnuto utilitarističkom kriteriju da bi se vidjelo šteti li drugima«, a ako bismo zaključili da je uistinu štetno za druge, to znači da bi ono »potpadalo pod zakonito područje intervencije društva.«²⁶ Prema tome, dopušteno je ono djelovanje koje se tiče samo subjekta ili koje se tiče drugih, a da im pritom ne šteti. Djelovanje kojim subjekt šteti drugima društvo ima pravo zabraniti što znači da sloboda nije neograničena. Međutim, ustanovljeni princip, prema kojemu društvo ne smije ograničiti djelovanje koje se tiče samo subjekta, »ne primjenjuje se na nepunoljetne osobe, niti na necivilizirane zajednice«²⁷ jer subjekt u oba slučaja nije sposoban postupati u skladu s najvećom koristi. Nasuprot prihvaćenoj tezi o ograničavanju slobode nepunoljetnih osoba, Millovo odobravanje imperijalizma doživjelo je žestoke osude njegovih kritičara koji smatraju pogrešnim stav prema kojemu je »u zaostalim

²³ Mill, *O slobodi*, str. 43.

²⁴ Baccarini, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politika J. S. Milla*, str. 13.

²⁵ Vladimir Vujčić, »Liberalizam i politika općeg dobra«, *Politička misao* 32/1 (1995), str. 124.

²⁶ Baccarini, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politika J. S. Milla*, str. 15.

²⁷ Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 82.

društvima posve legitimno, i neophodno, postupati despotski kako bi se one nad kojima se vlada dovelo u civilizirane uvjete.«²⁸ Slobodu, slijedeći Millov utilitaristički pristup, možemo dati društvu tek onda kada je ono postalo sposobno iskoristiti ju za napredovanje. Mill posebno naglašava da njegovo vrednovanje slobode nije utemeljeno u apstraktnom pravu, već u korisnosti koju smatra krajnjim kriterijem svih etičkih pitanja.²⁹ Millovi kritičari često kritiziraju taj utilitaristički pristup vrednovanju slobode jer iz njega slijedi da sloboda sama po sebi nema vrijednost, već je ona vrijedna samo zato što omogućuje državi »izvršavati njenu obvezu promicanja društvenog napretka.«³⁰ Oduzimanje slobode pojedincu ili kolektivu na taj način može biti opravdano s obzirom da činimo ono što je najbolje za njih budući da oni za to nisu sposobni. Ipak, ove primjedbe njegovu poimanju slobode nisu sasvim utemeljene jer, uzmemo li ih kao istinite, bilo bi teško objasniti zašto se on čvrsto protivi potiskivanju individualne slobode kao sredstvu postizanja jednoglasnosti stavova.³¹ Takva jednoglasnost koja predstavlja postizanje konsenzusa, a samim time i napredak ne smije biti ostvarena kroz gušenje slobode. Vjerom u napredak vođeni su i njegovi feministički stavovi. Bilo koja nejednakost mogućnosti i prilika predstavlja ozbiljnu prepreku napretku cijeloga društva te individualnom poboljšanju i prosperitetu.³² Društvo u kojemu su žene subordinirane ne može istinski napredovati jer je tada onemogućeno individualno poboljšanje žena, a samim time je uništena i mogućnost napredovanja cijeloga društva jer se ono sastoji od individua koje čine muškarci i žene.

3.1. Problemi definiranja granica slobode

Millovo razlikovanje djelovanja koje se tiče nas samih i djelovanja koje se tiče drugih nije uvijek u potpunosti ostvarivo, a to predstavlja ozbiljan problem za održanje njegova učenja. Mnogi strogo kritiziraju koncepciju djelovanja koje se tiče nas samih smatrajući da se sve radnje na neki način tiču drugih stoga se prethodno spomenuto razlikovanje čini nevaljanim.³³ Iako sa sigurnošću možemo ukazati na radnje koje izravno štete drugima, puno je teže prepoznati one radnje koje drugima štete tek neizravno, a još veće poteškoće nastaju ukoliko pokušamo odrediti intenzitet i mjeru u kojoj je takva radnja štetna za druge. Probleme o kojima je ovdje riječ možemo prikazati na primjeru opojnih sredstava. Vožnja u alkoholiziranom stanju strogo je

²⁸ Isto.

²⁹ Mill, *O slobodi*, str. 44.

³⁰ Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 563.

³¹ C. L. Ten, »Mill and Liberty«, *Journal of the History of Ideas* 30/1 (1969), str. 51.

³² Mariana Szapuova, Mill's Liberal Feminism: Its Legacy and Current Criticism, *Prolegomena* 5/2 (2006), str. 183.

³³ Ten, »Mill and Liberty«, str. 29.

zabranjena jer može štetiti drugima, a osobi je dopušteno biti pod utjecajem alkohola u mnogim drugim situacijama u kojima ne postoji takva velika opasnost za sigurnost drugih. Ipak, potrebno je primijetiti da opasnost nanošenja štete drugima postoji i u slučaju konzumiranja alkohola neovisno o situaciji u kojoj se osoba nalazi, ali u tom slučaju učinjena šteta je neizravna, što otežava njezino prepoznavanje. Moramo imati na umu da osoba koja šteti sebi zapravo šteti i drugima, a to su ponajprije njezini bližnji, no ona šteti drugima i na razini cijeloga društva. Zbog preciznije definirane mjere u kojoj štete drugima, opojne droge predstavljaju još jasniji primjer poteškoća koje proizlaze iz svrstavanja određenih djelovanja među ona koja se tiču samo subjekta. Budući da su posljedice konzumiranja opojnih droga znatno opasnije od posljedica konzumiranja alkohola, jasno je da se opojne droge itekako tiču drugih, a ne samo onoga koji ih koristi, stoga su i zabranjene. Isaiah Berlin zapaža ljudsku međuovisnost koja stvara poteškoće pri prethodno spomenutom razlikovanju radnji koje se tiču samo nas te onih koje se tiču drugih:

»Ljudi su većinom ovisni jedni o drugima, i aktivnost nijednog čovjeka nije toliko potpuno privatna da nikada ne bi ni na koji način smetala životima drugih. „Sloboda za štuku jest smrt za klena“; sloboda jednih mora ovisiti o ograničenju aktivnosti drugih. Sloboda za nastavnika na Oxfordu, kako su dodali drugi, vrlo je različita od slobode za egipatskog seljaka.«³⁴

Mill se potpuno slaže s tezom da zlo koje čovjek nanosi samome sebi može štetiti i drugima, ali zaključuje da iz toga slijedi da bi kockanje, opijanje, neumjerenost, lijenost i nečistoća također morali biti zakonom zabranjeni jer, prihvatimo li zamjerke njegovih kritičara, čini se kako bi zabrane navedenoga bile korisne za društvo.³⁵ Iz ovog primjera vidimo da, bez obzira što ne možemo jasno definirati granice radnji koje se tiču samo subjekta, ipak moramo dopustiti određene radnje kod kojih postoji tek mogućnost neizravne štete. Ipak, Mill tvrdi da, kada je u tim slučajevima uistinu počinjena šteta, tada počinitelj mora biti kažnjen, ali isključivo zbog štete:

»Ako, na primjer, neki čovjek, zbog svoje neumjerenosti i rasipništva, nije u stanju platiti svoje dugove, ili je preuzeo moralnu odgovornost za svoju obitelj, a iz istog razloga postaje nesposoban da ju uzdržava i odgaja, onda je zaslužio da ga osuđuju, i mogao bi s pravom biti kažnjen, ali zato što je prekršio obavezu

³⁴ Berlin, *Četiri eseja o slobodi*, str. 226.

³⁵ Mill, *O slobodi*, str. 111.

prema svojoj obitelji ili povjericima, a ne zbog svog rasipništva. Ako je on sredstva koja su pripadala njima razumnije uložio, moralna krivica bi bila ista.«³⁶

Kada se radi o manje štetnim navikama poput lijenosti i nečistoće, Mill tvrdi da društvo takve nezgode jednostavno mora podnijeti »za ljubav većeg dobra – ljudske slobode.«³⁷ Krajnje bi nerazumno bilo zabraniti lijenost jer se ona izravno ne tiče drugih ljudi, a kada se tiče neizravno, tada nije toliko štetna da bi društvo žrtvovalo ljudsku slobodu. Još jedan nerazjašnjen aspekt Millova učenja o granicama državne intervencije jest paternalistički pristup odraslim osobama koje svojim djelovanjem narušavaju svoju slobodu, bez obzira što pritom ne štete drugima. Kada je riječ o maloljetnim osobama, paternalistički pristup je u potpunosti prihvaćen zbog manjkavosti njihove prosudbe o najvećem dobru za njih same. Takvo opravdanje mogli bismo dati i za paternalistički pristup odraslim osobama budući da u nekim slučajevima one ne znaju što je najbolje za njih ili čak znaju, no i dalje ustraju u nepovoljnim namjerama. Mill takvu tezu prihvaća, tvrdeći da se smije zabraniti osobi da se proda u roblje čak i ako je to dobrovoljna odluka jer »prodajući se kao rob, on napušta svoju slobodu i time se lišava svake mogućnosti njene upotrebe u budućnosti.« Jednakim razmišljanjem možemo protumačiti i obvezno korištenje sigurnosnog pojasa u vožnji koji nam može spasiti život i tako sačuvati slobodu. Cijela Millova misao o ovoj tematici posvećena je očuvanju slobode, a »načelo slobode ne može zahtijevati da čovjek bude slobodan da bi bio neslobodan.« Ipak, ovakvo ograničavanje slobode može se koristiti i u loše svrhe budući da se čovjeka ili narod može uvjeriti u nedostatak slobode i ponuditi rješenje tog problema koje se sastoji od privatnih ili drugih interesa. Ovu opasnost prepoznao je Isaiah Berlin ukazujući na moguće posljedice paternalističkog pristupa:

»... mi priznajemo da je moguće, a ponekad i opravdano, prisiliti ljude u ime nekog cilja (recimo, pravednosti ili javnog zdravlja) za kojim bi i oni sami, da su prosvjećeniji, težili, ali to ne čine stoga što su slijepi, neznalice ili pokvareni. To mi omogućuje da se lako zamislim kako prisiljavam druge zbog njih samih, zbog njihovog, a ne mojeg interesa. (...) Jednom kada prihvatim to gledište, nalazim se u položaju da zanemarim stvarne želje ljudi i društava, da ih tiraniziram, ugnjetavam i mučim u ime, i u korist, njihovog stvarnog „Ja“...«³⁸

³⁶ Isto.

³⁷ Isto, str. 112.

³⁸ Berlin, *Četiri eseja o slobodi*, str. 237-238.

U pozadini ovakvog paternalizma nalazi se pozitivna sloboda koja označava slobodu da se bude svoj vlastiti gospodar odnosno da osoba ostvari svoje želje bez vanjskih ograničenja. Upravo zbog spomenute opasnosti, Berlin se ogradio od pojma pozitivne slobode ocijenivši ga nepovoljnim za društvom, a priklonio se pojmu negativne slobode kojeg je i Mill zastupao i temeljito proučavao.

3.2. Sloboda mišljenja

Braneći individualizam, Mill posebnu važnost pridaje poštivanju mišljenja budući da se ono tiče subjekta samog:

»Kada bi svi ljudi osim jednoga jednako mislili, a samo jedna osoba imala suprotno mišljenje, čovječanstvo ne bi imalo više prava ušutkati tu osobu nego što bi ona imala pravo ušutkati čovječanstvo, kad bi imala vlast.«³⁹

Ograničavanju mišljenja Mill se čvrsto protivi, smatrajući da ono onemogućuje društveni napredak te pogoduje stvaranju društva koje intelektualno i moralno stagnira, a često i propada. Utilitaristički pristup u Millovu učenju na koji smo ukazali u prethodnom poglavlju ovdje dolazi do izričaja s obzirom da sloboda mišljenja, čije ograničavanje Mill nipošto ne dopušta, vodi napretku te na taj način koristi cijelome društvu. Sloboda mišljenja u izravnoj je suprotnosti s dogmatizmom koji omogućava proglašavanje određenih istina apsolutnim i neupitnim, što onemogućava društveni napredak te čini društvo zakinutim za autonomno vodstvo vlastitog života. Mill iznosi posljedice ograničavanja slobode mišljenja:

»Ali posebnost zla u ušutkivanju izražavanja mišljenja jest da ono predstavlja potkradanje ljudske rase, podjednako potomstva koliko i postojeće generacije – onih koji odstupaju od tog mišljenja još više od onih koji ga podržavaju. Ako je to mišljenje ispravno, oni su lišeni mogućnosti da zabludu zamjene istinom, ako je pogrešno, oni gube ono što je gotovo isto tako veliko dobro: jasnije opažanje i življi utisak istine koji nastaju u njenoj opreci sa zabludom.«⁴⁰

Zalaganje za slobodu mišljenja ovdje je prikazano iz dvije perspektive. Osim što ukazuje na mogućnost zamjenjivanja zablude istinom, Mill također prepoznaje vrijednost zablude kada joj se suprotstavi istina. Istinita tvrdnja poprima svoju vrijednost kroz pobijanje pogrešnih stavova jer tvrdnja koju ne smijemo preispitati nije ništa drugo nego dogma. Ukoliko prihvatimo neku

³⁹ Mill, *O slobodi*, str. 50.

⁴⁰ Isto.

tvrdnju kao istinitu bez kritičkog preispitivanja iste, dovodimo se u opasnost svođenja istine na predrasudu, a ne na predmet racionalnog promatranja. Pogrešno mišljenje nam omogućava da jasnije shvatimo ispravno mišljenje. Javno izražavanje mišljenja također zahtijeva potpunu slobodu kao i pravo na mišljenje jer »izražavanje je tako tijesno povezano s mišljenjem da bi nadzor izražavanja zapravo postao nadzorom misli.«⁴¹ Ukoliko je nekome u interesu ograničiti slobodu mišljenja, dovoljno je ograničiti izražavanje toga mišljenja iz čega slijedi da su ta dva aspekta neodvojiva. Iako mišljenje ni u kojem slučaju ne smije biti ograničeno, ono može biti razuvjereno stoga Mill »eksplicitno razlikuje prisilu zakona i javnog mišljenja od uvjeravanja mišljenjem ili primjerom.«⁴² Nužni uvjet napretka društva jest podvrgnutost mišljenja uvjeravanju, ali nipošto prisili zakona. Sloboda ne podrazumijeva ravnodušnost prema drugima i njihovom ponašanju već su »osobni karakter i ponašanje otvoreni za uvjeravanje, čak tamo gdje taj karakter i ponašanje neke osobe ne uzrokuje štetu interesima drugih.«⁴³ Primjećujemo da Mill ovdje zadire u područje koje se tiče samo pojedinca, no to ne čini pozivajući se na prisilu zakona ili državnu intervenciju, već isključivo zalaganjem za argumentirano uvjeravanje. Na taj način istina dobiva na snazi, a pojedincu se stvaraju idealni uvjeti za individualni razvoj. Međutim, čak i javno izražavanje mišljenja smije biti ograničeno ukoliko ono prelazi u sferu djelovanja. Mill granicu između izražavanja mišljenja i djelovanja pokazuje na primjeru:

»... čak ni mišljenja više nisu nepovrediva ako se izražavaju u okolnostima u kojima mogu da se potaknu neke loše postupke. Mišljenje da su trgovci žitom krivi za glad siromašnih, ili da je privatna svojina pljačka, može se nesmetano izražavati u štampi, ali se opravdano može kazniti usmeno izražavanje takvog mišljenja pred razjarenom gomilom ljudi okupljenom ispred kuće trgovca žitom ili dijeljenje letaka s tim istim mišljenjem toj istoj gomili ljudi.«⁴⁴

Iako ranije Mill navodi da javno izražavanje mišljenja mora biti potpuno slobodno, ovdje ipak postavlja određena ograničenja. To čini jer određene okolnosti izražavanje mišljenja zapravo čine djelovanjem i to takvim djelovanjem koje šteti drugima. Onaj tko razjarenoj gomili okupljenoj pred kućom trgovca žitom govori da je taj trgovac kriv što su oni siromašni, taj ih ne želi uvjeriti »racionalnom raspravom u istinitost svog mišljenja, nego podilazi njihovu raspoloženju« i poziva

⁴¹ Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 563 – 564.

⁴² Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 84.

⁴³ Isto, str. 87.

⁴⁴ Mill, *O slobodi*, str. 87.

ih da nanese štetu trgovcu.⁴⁵ Iz toga proizlazi princip prema kojemu vrijedi da »dokle god rasprava ostane rasprava, treba joj dopustiti apsolutnu slobodu«, no kada rasprava postane djelovanje, treba ju i tretirati kao djelovanje, a to znači po potrebi ograničiti ili zabraniti.⁴⁶ Bez obzira što djelovanje ne može biti jednako slobodno kao mišljenje, ono ipak ne smije biti podložno općem ograničenju, već je Millova namjera omogućiti pojedincu slobodno djelovanje sve dok ono ne narušava slobodu drugoga. Vjeru u područje privatnosti pojedinca slobodno od bilo kakve intervencije drugih Mill nije zastupao samo kao teoriju, već je i slijedio u svojem životu. Primjer toga iznosi Berlin, govoreći o Millovim religijskim uvjerenjima:

»Kada su ga pozvali da se predstavi kao kandidat za člana parlamenta, u koji je bio propisno izabran, izjavio je da je spreman odgovoriti na svako pitanje koje bi mu birači iz Westminstera odlučili postaviti, osim na ona koja se tiču njegovih religijskih uvjerenja.«⁴⁷

⁴⁵ Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 90.

⁴⁶ Cropsey, Strauss, *Povijest političke filozofije*, str. 265.

⁴⁷ Berlin, *Četiri eseja o slobodi*, str. 325.

4. Načelo samozaštite i sloboda govora

Na opravdanost ograničavanja slobode govora često ne možemo sa sigurnošću ukazati, no pri tome nam može pomoći Millovo načelo samozaštite prema kojemu treba zabraniti djelovanje ili izražavanje koje čini štetu drugima. Međutim, usporedimo li posljedice koje proizlaze iz štetnog djelovanja i štetnog izražavanja, jasno je da puno veće poteškoće postoje pri određivanju štetnog izražavanja i razlikovanju govora mržnje od onog sadržaja koji pripada području slobode govora. Postoji mnoštvo sadržaja koje će netko smatrati uvredljivim, no nemoguće je taj sadržaj proglasiti uvredljivim, a da pritom pristupamo problemu s objektivne pozicije budući da uvredljivost sadržaja uvelike ovisi o onome na koga se taj sadržaj odnosi. Imajući to na umu, nameće se pitanje o opravdanosti davanja prioriteta pravu na slobodno izražavanje prije slobode odnosno prava nekoga da ne bude uvrijeđen. Iako je istina da riječi ne mogu izravno uzrokovati fizičku štetu, one ipak mogu povrijediti na neizravan, no i dalje značajan, način, a tome u korist ide i činjenica da bismo svi radije pretrpjeli manju fizičku štetu nego ozbiljnu emocionalnu traumu.⁴⁸ Iako ograničavanje slobode govora, kako smo pokazali, nije tako jednostavno, ipak postoje određena ograničenja, a Millovo načelo samozaštite nudi opravdanje njihovog uvođenja. U Sjedinjenim Američkim Državama Prvim Amandmanom kažnjava se kleveta odnosno objavljivanje neistinitih informacija koje štete reputaciji druge osobe, što znači da zakon itekako prepoznaje potencijalnu štetu riječi i govora budući da ona može, primjerice, onemogućiti nekome zarađivanje novca odnosno financijsku sigurnost, a u tom slučaju počinjena je ekonomska šteta.⁴⁹ Uzmemo li u obzir načelo samozaštite, postaje jasno zašto je ovo ograničenje slobode govora potpuno opravdano te nužno za pravilno funkcioniranje društva. Budući da država ima pravo intervenirati i ograničiti govor odnosno izražavanje koje šteti drugome, a širenje lažnih informacija o nekome itekako šteti reputaciji te osobe, ograničenje je u ovom slučaju krajnje potrebno. Jednakim razmišljanjem trebamo pristupiti još jednom ograničenju slobode govora osiguranom Prvim Amandmanom, a to je izazivanje panike, koje najbolje opisuje primjer u kojemu osoba neopravdano uzvikuje „vatra“ u punom kazalištu.⁵⁰ Tim uzvikom nesumnjivo je učinjena šteta onima koji se nalaze u toj situaciji, stoga zakonsko kažnjavanje

⁴⁸ Daniel Jacobson, »Mill on Liberty, Speech, and the Free Society«, *Philosophy & Public Affairs* 29/3 (2000), str. 281-282.

⁴⁹ Julie Van Camp, »Freedom of Expression at the National Endowment for the Arts: An Opportunity for Interdisciplinary Education«, *The Journal of Aesthetic Education* 30/3 (1996), str. 46.

⁵⁰ Van Camp, »Freedom of Expression at the National Endowment for the Arts: An Opportunity for Interdisciplinary Education«, str. 46-47.

takvog izražavanja ne začuđuje. Međutim, čini se da načelo samozaštite ne može uvijek poslužiti kao jasno objašnjenje određenog ograničenja slobode govora, a taj problem često se javlja pri pokušaju razlikovanja izražavanja koje pripada pozivanju na nasilje od onog koje pripada području slobode govora. Millov primjer govora koji napušta područje slobode govora i postaje pozivanje na nasilje, kako smo već prikazali, tiče se obraćanja razjarenoj gomili ispred kuće trgovca žitom, no u nekim situacijama znatno je teže pokazati čini li se govorom šteta. Jedan takav slučaj dogodio se 1977. godine, kada se održao nacistički marš u američkom gradu Skokie, gdje je židovska populacija bila brojna, no Vrhovni sud nije ocijenio događaj kao pozivanje na nasilje, niti bilo kakvo kršenje prava stanovnika tog grada koje bi se moglo zakonski kazniti.⁵¹ Sudionici marša nisu imali namjeru uzrokovati fizičku štetu niti se upuštati u političku raspravu, već im je jedini cilj bio marširati u okružju židovske populacije, a pokazati da takav događaj treba kazniti izrazito je teško budući da nema izravne štete na koju bismo se mogli pozvati.⁵² Iako načelo samozaštite pravilno razlikuje područje govora koje se smije ograničiti od onoga koje ne smije, ono ipak ne daje jasnu definiciju štete po kojoj bismo u praksi mogli razlikovati ova dva područja. Međutim, čini se da taj nedostatak načela samozaštite ne može biti u potpunosti ispravljen budući da, kako smo već spomenuli, uvredljivost sadržaja i neizravna šteta ne mogu se uvijek objektivno utvrditi. Bez obzira na manjkavost načela samozaštite koja nam se otkriva pri pokušaju primjene na neuobičajene i kompleksne probleme, brojni problemi ove naravi riješeni su upravo na temelju tog načela. 2002. godine u Australiji kršćanska grupa održala je seminar u kojemu kritizira Islam, a nakon pobune predstavnika muslimanskog vijeća, govornici na seminaru optuženi su zbog klevetanja.⁵³ Kasnije je ta odluka promijenjena budući da je spor premješten na žalbeni sud koji je poništio prvotnu presudu te ustvrdio da sud u ranijoj presudi nije razlikovao kritiziranje doktrina Islama od pozivanja na mržnju.⁵⁴ Na tom primjeru može se prepoznati jedna od Millovih osnovnih ideja jer je ograničenje slobode govora, kakvo je postignuto prvotnom presudom iz prošloga primjera, potpuno neopravdano i sprječava napredak društva te traganje za istinom. Mill je izrazito kritičan prema nepogrešivosti te opisuje ljude koji, nesvjesni pozivanja na nepogrešivost i neupitnost, oduzimaju društvu slobodu:

⁵¹ David van Mill, »Freedom of Speech«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2018).

⁵² van Mill, »Freedom of Speech«.

⁵³ Neil Foster, »Defamation and Vilification: Rights to Reputation, Free Speech, and Freedom of Religion, at Common Law and under Human Rights Laws«, u: Paul Babie, Neville Rochow, *Freedom of Religion under Bills of Rights* (Adelaide: University of Adelaide Press, 2012), str. 65-66.

⁵⁴ Foster, »Defamation and Vilification: Rights to Reputation, Free Speech and Freedom of Religion at Common Law and under Human Rights Laws«, str. 66.

»Čudno je i to što oni ne smatraju sebe nepogrešivim, jer priznaju da treba postojati slobodna rasprava o svim predmetima koji bi mogli biti sumnjivi, ali pri tom misle da se neko posebno načelo ili učenje ne smije dovoditi u pitanje zato što je tako pouzdano, odnosno zato što su oni sigurni u njegovu pouzdanost.«⁵⁵

Ako govornici uvide da se na bilo koji javni govor kojim se kritiziraju drugačiji religijski stavovi netko može tužiti, tada će cenzurirati sami sebe, a javna rasprava o važnim religijskim pitanjima će postati rijetkost.⁵⁶ Millovo učenje nipošto ne smijemo smatrati kao »zalaganje za apstraktnu i neograničenu slobodu pojedinca«, već je njegova namjera pokazati da za stvaranje slobodnog društva postoje pogodnija sredstva od državnih ograničenja i prisile, a neka od njih su »odgoj, demokratska rasprava i racionalno uvjeravanje«.⁵⁷ Sloboda kakvom ju shvaća Mill ne podrazumijeva sebičnu ravnodušnost po kojoj ljudi međusobno ne bi imali posla jedni s drugima sve dok se ne bi javila potreba za osobnom koristi, već itekako postoji potreba da se čini dobro drugima, no takva »bezinteresna benevolentnost« ne smije biti rezultat prisile.⁵⁸

⁵⁵ Mill, *O slobodi*, str. 55.

⁵⁶ Foster, »Defamation and Vilification: Rights to Reputation, Free Speech and Freedom of Religion at Common Law and under Human Rights Laws«, str. 69.

⁵⁷ Ravlić, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarta Milla*, str. 94-95.

⁵⁸ Isto, str. 85.

5. Zaključak

Milova promišljanja iznesena u djelu O slobodi izrazito su važna i u suvremenom društvu što je najbolji pokazatelj značaja njegove misli za povijest filozofije politike, ali i za aktualna društvena pitanja. Načelo samozaštite, kojim Mill nudi metodu reguliranja državne intervencije u slobodu pojedinca, čini temelj određenih suvremenih zakona, što smo i pokazali govoreći o ograničenju slobode govora u onim slučajevima kada se ona koristi za klevetu, izazivanje panike ili pozivanje na nasilje. Međutim, jasno je i da u nekim slučajevima načelo samozaštite nije primjenjivo, a toga je i Mill bio svjestan, što je vidljivo iz onoga dijela u kojemu, želeći pokazati nemogućnost potpunog razlikovanja djelovanja na temelju prisutnosti štete i utjecaja na druge, namjerno pita ne bismo li trebali zabraniti i lijenost budući da je i ona štetna za društvo. Premda nesavršeno, načelo samozaštite pokazalo se kao najbolji način pristupanja rješavanju problema koji se tiču ograničavanja slobode pojedinca. Imajući na umu nerješivost toga problema, čini se da je prava vrijednost Millova djela O slobodi zapravo zalaganje za racionalnu raspravu nasuprot prisili, što je kroz povijest često izostajalo i time se otežavao društveni napredak. Boreći se protiv dogmatizma utemeljenog na pretpostavkama nepogrešivosti i neupitnosti, Mill je postigao izrazito snažnu obranu individualizma te slobode mišljenja i izražavanja. Protivljenjem zakonskoj prisili u slučajevima u kojima demokratska i racionalna rasprava može postići bolje rezultate, Mill je iznio potpunu i uvjerljivu argumentaciju kojom promiče toleranciju i slobodu, a samim time i naprednije društvo.

6. Popis literature

Baccarini, Elvio, *Sloboda, demokracija, pravednost: filozofija politika J. S. Milla*, s talijanskog prevela Manuela Kotlar (Rijeka: Hrvatski kulturni dom, 1993);

Berlin, Isaiah, *Četiri eseja o slobodi*, preveo Neven Petrović (Split: Feral Tribune, 2000);

Cropsey, Joseph, Strauss, Leo, *Povijest političke filozofije*, s engleskoga prevela Mirjana Paić-Jurinić (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006);

Filipović, Vladimir, *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989);

Foster, Neil, »Defamation and Vilification: Rights to Reputation, Free Speech and Freedom of Religion at Common Law and under Human Rights Laws«, u: Paul Babie, Neville Rochow, *Freedom of Religion under Bills of Rights* (Adelaide: University of Adelaide Press, 2012), str. 63-85;

Jacobson, Daniel, »Mill on Liberty, Speech, and the Free Society«, *Philosophy & Public Affairs* 29/3 (2000), str. 276-309;

Mill, John Stuart, *O slobodi*, prevele Jelena Kovačević i Dubravka Mićunović (Beograd: Filip Višnjić, 1988);

Pappe, O. H., »Mill and Tocqueville«, *Journal of the History of Ideas* 25/2 (1964), str. 217-234;

Ravlić, Slaven, *Poredak slobode: politička misao Johna Stuarda Milla* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2001);

Szapuova, Mariana, »Mill's Liberal Feminism: Its Legacy and Current Criticism«, *Prolegomena* 5/2 (2006), str. 179-191;

Ten, C. L., »Mill and Liberty«, *Journal of the History of Ideas* 30/1 (1969), str. 47-68;

Van Camp, Julie, »Freedom of Expression at the National Endowment for the Arts: An Opportunity for Interdisciplinary Education«, *The Journal of Aesthetic Education* 30/3 (1996), str. 43-65;

Vujčić, Vladimir, »Liberalizam i politika općeg dobra«, *Politička misao* 32/1 (1995), str. 123-141.